

րուի . ուստի անոնց վրայ աշխատողին արդիւնքն ալ առջիններուն հաւասար կրնայ սեպուիլ , և կը սեպուի ալ արժանապէս ուրիշ ծաղկած ազգերու մէջ : Սեր վարդապետին ալ գրածները գլխաւորաբար այս նիւթիս կը վերաբերին , և շատ օգուտ բրած են ազգային դպրատանց մէջ . ինչպէս Հմարութիւն , Վարժութիւն Դանկանց ըստած գրքոյկները . Յայրենութիւն աստուծոյ Գիւրմբունքի քրիստոնէական վարդապետութիւնը . Ռուբէնի և Եղվթոս կըթական և հրահանգիչ գրոց թարգմանութիւնները . Ճեմարան Գիւրմբունք և Նկարագիր Երեւելի արանց ըստած գրքերը . Պոստոյ պարմութիւնը , և այլն : Եւրոպայի Սրբազան պարմութիւնը և իր Ճանապարհորդութիւնը 'ի Լեհաստան , և ուրիշ շատ ձեռագիր երկասիրութիւնք՝ որոնք թերեւ ժամանակաւ հրատարակուին :— Երոնցմէ զատ զանազան լեզուագիտական աշխատասիրութիւններ ալ ունի . որոնց մէջ գլխաւորները կրնանք սեպել վերը յիշատակուած Քառալեզու Բառագիրք , Բազմալեզու Դերանոութիւնը , որուն համար Լիկոլայոս ինքնակալէն մեծ ոսկի միտալ ալ ընդունած է . Հայ-Ռուս և Ռուս-Հայ քերականութիւնները , որոնցմէ ետքինը թագաժառանգ Լլեքսանդր կայսրորդուոյն ընծայեց ու ականակուռ մատանի մը ընդունեցաւ :

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆ

Հեղկաստանի կրակապաշտ Պարսից վրայ տեղեկոյրիս :

ԻՆՉՊԵՍ որ յայտնի է ամենուն առեւելեան ազգաց մեծագոյն մասին սովորութիւնն էր կրակն ու արեւը պաշտել , և ոչ եթէ : Յունաց պէս մարդիկ և Լազիպտացոց պէս ամէն տեսակ անշունչ և շնչաւոր արարած . աս բանիս պատճառը՝ ինչպէս իրենց իմաստնոց գրքերէն կ'իմանանք , առաջ եկած էր աս կարծիքէն , իբրեւ թէ աշխարհիս նախնական նիւթը կրակ եղած պիտի ըլլայ , որով աշխարհիս ոգին և ամէն տեղ տարածուած կը համարէին կրակը . աս վարդապետութիւն կ'ընդունէին Քաղդէացիք , Պարսիկք , Հայք , Հնդիկք , Սինէացիք , Փռիւզացիք , Եւրպացիք ինչուան նաև Լազիպտացիք , որոնք ուրիշ բաներու հետ մէկ տեղ նաև արևն

ալ կը պաշտէին Սիրիս անուամբ :

Արշափ որ հին պատմութիւններէն գիտենք , յայտնի կը տեսնուի թէ աս կրակին պաշտօնը արևելք մտցընողը եղաւ Օրադաշտ անունով մոգը . աս իրեն աղանդը շուտով տարածուեցաւ Պարսից , Սարաց և Բակտրիացոց մէջ , և ինչուան հիմա դեռ աս աղանդը արևելք տեղ տեղ կայ մանաւանդ Քիւման , Պարսկաստան , Սուրաթ , Հընդկաստան և Կուզարաթ . հոս դրած հատուածնիս հիմակուան Հնդկաստանի մէջ եղած կրակապաշտ Պարսից ստորազրութիւնն է , որ 18 կամ 20 հազար հոգիի չափ Պարսկաստանէն Հնդկաստան փախեր են Քրիստոսի ութերորդ դարուն ատենները , Եւրոպիայի խալիֆային բռնութենէն խալսելու համար , որ զիրենք կը ստիպէ եղեր որ իրենց հօրենական հաւատքը թողուն ու մահմէտականութիւնը յանձն առնուն : Հընդկաստանի թագաւորները իրենց մեծաւորութիւններ և պատիւներ տուին , ու հրաման իրենց կրօնքը համարձակ պաշտելու . միայն քանի մը

պայմաններ դրին որ իրենք ալ սիրով յանձն առին . այսինքն կովու միս ոչ ուտել և ոչ ալ մորթել . և աս բանս ճշդութեամբ կը պահեն ինչուան հիմա իրենց որդիքը : Երեսը խոզու միս ալ չեն ուտեր՝ թէպէտ և իրենց օրէնքը չարգիւիւր , բայց աւելի հոն տեղի մաս՝ մէտականաց նմանելու համար . բայց ասկէ չեն ուտեր եղջերուի ու նապաստակի միս : Եւ թագապէս կը պատուեն ասոնք աքաղաղը առաւօտները արեւուն ելլելը գուշակելուն համար , թէպէտ և անխտիր կ'ուտեն : Իրենք արեւու ու կրակի պաշտօն կը տանին՝ բայց ոչ եթէ իբրեւ Եստուծոյ հապա իբրեւ իրեն պատկերին , ջուրն ալ կը պատուեն և ոչ երբէք աղտոտ տեղեր կը թափեն : Արջուրցեն իրենց քահանաները թէ պաշտած կրակին Պարսկաստանէն բերած են՝ որ ինչուան հիմա կը վառի , և իրենց տարեգլխին օրը հանդէսով հրապարակը կը հանեն : Հարկաւոր չեն սեպեր մեծ ու հրապարակական տաճարներ շինել , բայց ունին մասնաւոր տեղեր որոնց մէջը միայն կրակ կը վառեն ազնիւ փայտերէ , բայց դրսուանց հասարակ տունէ մը տարբերութիւն չունի և ոչ ալ ներսը զարդարուն է :

Իրենց քահանաները Մոպէս կ'ըսուին ու անոնց ալ գլխաւորները Տէմուր : Սպասներուն զգեստը նման է հասարակ ժողովրդեան զգեստին , միայն մուրաքնին ու մաղերնին չեն ածիւրեր և գլուխին ճերմակ կը պլլեն : Բնդհանուր Հնդկաստանի Պարսից փաթածոցին ձևը տարբեր է մէկալ հոնտեղացի ազգերէն :

Պարսիկք ոչ կրակը և ոչ կանթեղը կրնան մարել , և թէ որ հարկ ըլլայ մարելու օտարազգի մարդ մը կը կանչեն որ անիկայ մարէ : Թէ որ պատահամբ հրդէհ մը ըլլայ և ուղեւան մարել ոչ երբէք ջրով կը մարեն , հապա մօտիկ եղած տները կը փցընեն . և կրակը աս աստիճան պատուելուն համար ոչ երբէք իրենք դարբին կ'ըլլան : Հնդկաստանի Պարսիկքը ամենեւին պատերազմ չեն սիրեր , անոր համար ալ գրե-

թէ ամենեւին զինուոր չեն գրուիր :

Երեսը գէմքը Երոպացուց պէս ճերմակ է , աչուրնին խոշոր ու սև և քիթերնին արծուունգն : Իրենցմէ ամենեւին մուրացող չկայ , վասն զի մեծ գութով ու սիրով բոլոր աղքատները կը խնամեն : Եւ իրենք զիրենք վաճառականութեան ու արհեստներու տուած են . կերպերնին քաղաքավար ու պատկառելի է , բնութեամբ գործունեայ ու ճարտար են , և ընդհանրապէս խօսելով պարկեշտ ու հաւատարիմ են և կը ջանան որ խոհեմութեամբ ամենուն հետ աղէկ վարուին :

Եւ ալ հանդիսի օրեր խել մը կանթեղներ կը վառեն ու մէկ գծի վրայ կը շարեն գաւաթներով հանդերձ , մէջերնին գունաւոր ջուրեր դրած : Իրենց կրօնքին վրայ խիստ յամաւեալ են , և կը տեսնուի թէ իրենց աւելորդ պաշտութիւններուն մեծ մասը Հնդկաստանցոցմէ առած են :

Հնդկաստանի ալ և ալ կողմերը կը բնակին ասոնք , բայց աւելի բազմութիւն են Կուշարաթ , Սուրաթ ու Պոմպայի և ինչուան ոմանք 100,000 կը հանեն և օրէ օր ալ շատնալու վրայ են : Օտարներուն երկիրներ ու պարտեզներ ունին , և օտարականներուն խիստ մեծ պատիւ կ'ընեն . իրենց օտարներուն հետ վարուելուն կերպը բոլորովին նման է Երոպացուց : Հնդկաստանի ծովուն մէջ մեծամեծ նաւեր ունին ասոնք , որոնց նաւապետը ու նաւուն ճարտարապետը իրենցմէ է . և թէպէտ իրենց օգուտը ու շահը աղէկ գիտեն բայց միանգամայն սաստիկ ուղորմած են . թէ որ մէջերնին խռովութիւն կամ չարագործութիւն մը հանդիպելու ըլլայ , կը նային որ գործողութիւնը առանց դուրս հանելու մէջերնին ծածկեն ու դատաստանը կտրեն :

Երեսը շներուն վրայ մեծ գութ ունին ու մէջերնէն շատերը հաց ու նաև երբեմն ազնիւ բաներ ալ շներուն կը բաժնեն ամէն օր :

Հոգեվարքները անկողինէն դուրս կը հանեն , որպէս զի հողի վրայ մեռնին :

Վերեզմանատուննին նոր տեսակ բան մըն է այսինքն ետեւէ ետեւ իրեք բոլորակ շինած է պատէ՝ ամփիթէատորնի ձևով ու վրան բայ : Եւ ջի կարգը որ ամենէն բարձրն է՝ էրիկ մարդիկը կը դնեն, երկրորդ կարգին մէջ կնիկները, իսկ երրորդին մէջ ալ պզտի տղաքը : Եւ ետեւներուն վրայ ամենեւին հող չեն դնէր՝ անոր համար ագռաւները, ուրուրները և ուրիշ գիշատիչ թռչունները կ'ուտեն, և ան աստիճան շատցած են հոն աս տեսակ թռչունները որ բոլոր ձայներնին կը բռնէ ան կողմերը : Փտտած մարմինները կը ժողվեն ու փոսի մը մէջ կը լեցնեն. և հոն ալ քիչ մը ատեն կենալէն վերջը՝ անկէց ալ կը հանեն ուրիշ մերձակայ փոսերուն մէջ կը լեցնեն : Եւ մեռելներուն պատճառաւ հոնտեղի օդը խիստ գէշ ու փնասակար է և սաստիկ ալ կը հոտի : Պարսիկք մասնաւոր կերպով զգուշութիւն ու պահպանութիւն կ'ընեն որ օտարազգի մարդ չերթայ ան գերեզմաննոցը, մանաւանդ մեռելները ու գերեզմաննոցը վննելու համար :

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՍԿՋԱՌԻՆԻ ԲՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Դաս Գ. Զրաժին կազմի և ջրի բաղադրութեան վրայ :

Եւրոպացիներէն սկսեալ ինչուան ժամարուն վերջերը՝ մարդիկ կարծէին թէ ջուրը պարզ մարմին կամ տարր մի է. բայց հիմա անտարակոյս գիտենք թէ ջուրն ալ օդոյ պէս երկու տեսակ կազերէ բաղադրեալ է՝ այսինքն թթուածնէ ու ջրածնէ : Եւ բանս որչափ որ պարզ ու բնական կ'երեւնայ մեր առջևը, այնչափ ալ ատենօք դժուարաւ կը համոզուէին իմաստուն մարդիկն ալ. որովհետեւ դպրոցներու մէջ ալ ինչուան անատեն հին վարդապետութեամբ կերթային : Բայց ջրին վրայ խօսելէն ա-

ռաջ պէտք է ջրածին կազին վրայ տեղեկութիւն ունենանք :

Զրաժին՝ Կազ, կը նշանակէ ջուր արտադրող կամ գոյացնող. առաջները դիւրավառ օդ կ'ըսէին բոց հանելով բռնկելուն համար : Կազերուն մէջն ամենէն թթւութիւն ու նուրբն է, փամփրջ տի ու անկենիի ծակտիքներէն կ'անցնի. ճաթած ամանի մէջ թէ որ դնես կը ցնդի, թէպէտ և ճաթածը անզգալի ըլլայ, և ուրիշ հեղանիւթերը կարենան նոյն ամանով պահուիլ : Հասարակ օդէն տամուշորսուկէս անգամ թթւութիւն է, անոր համար օդապարիկ գնտերն ալ ասով կը լեցնեն. վասն զի յայտնի է որ թթւութեամբ ու անթափանց կտաւի մը մէջ ջրածին կազ լեցնես, աս գունտը որչափ որ տեղ բռնած է, այնչափ տեղւոյն օդէն թթւութիւն ըլլալով, կ'ուզէ վերելլ. ինչպէս թէ որ անկենիի կտոր մը ջրին տակը բռնես, թողուդ պէս մէկէն ջրին երեսը կ'ելլէ. պատճառը՝ որ իրեն քանակին չափ ջրէն աւելի թթւութիւն է :

Զրաժին կազին յատկութիւնները գիտողն ու դուրս հանողը Վէվլընտիշ անունով անգղիացի բնալոյծն եղաւ 1766ին : Եւրոպայ Տրվոնշիի դքսին պըզտի որդին ըլլալուն՝ հայրը իրեն քիչ ժառանգութիւն թողուց, ինքն ալ այնչափ մեծ պաշտօններու աչք չունէր. բայց քեռին առատ եկամուտ մը կապեց իրեն, որուն մեծ մասը ուսումնական բաներու կը ծախէր, իսկ իր անձին համար ոչ ինչ. վարմունքը շատ պարզ ու կանոնաւորեալ էր. Պիոյ կ'ըսէ թէ՝ «Իր ամէն գործողութիւններն ու զբաղանքը երկնային մարմնոց պէս անփոփոխ օրէնքով մը կը կառավարուէին, որով ամենեւին մտածմունք ու շփոթութիւն չէր ունենար. իր զգեստը միշտ նոյն ձևով նոյն գունով ու նոյն նիւթէն էր. միշտ մոխրագոյն զգեստ մը կը հագնէր, և մարդ օրացուցով կրնար առաջուց գուշակել թէ երբնոր զգեստ մը պիտի շինէ » : Եւ մարդս իր ատենի ամենէն իմաստուն մարդկանց մէկն եղաւ. Փարիզու ճե-